

Т. В. Сальнікова

Національний університет цивільного захисту України, Черкаси, Україна.

ДИСГАРМОНІЙНІСТЬ ОСОБИСТІСНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ФІЗИЧНОГО, ПСИХІЧНОГО, ПРОФЕСІЙНОГО, СІМЕЙНОГО ТА УЧНІВСЬКОГО КОНСТРУКТІВ

Анотація

Вступ. Участь у бойових діях є потужним кризовим чинником, що змінює структуру особистісної «Я-концепції» військовослужбовця. Найбільш вразливими можуть бути ті її компоненти, які пов'язані з тілесністю, саморозвитком, професійною ідентичністю, психічною стійкістю та сімейною підтримкою.

Мета. Визначити особливості розвитку окремих конструктів особистісної «Я-концепції» військовослужбовців-учасників бойових дій залежно від професійно-службового статусу та місця несення військової служби.

Матеріали та методи. У дослідженні взяли участь 129 військовослужбовців-учасників бойових дій. Аналіз проводили з використанням методики «Дослідження особливостей «Я-концепції» осіб із порушеннями функцій опорно-рухового апарату» І. Чухрій та Шкали Я-концепції Теннесі. Порівнювали показники в цілому, між мобілізованими військовослужбовцями та кадровими військовими, а також між групами за місцем служби: лінія зіткнення, 2–4 лінії оборони та тил.

Етичні аспекти. Дослідження мало психодіагностичний характер, проводилося з дотриманням принципів добровільності, конфіденційності та недопущення шкоди для респондентів.

Отримані результати. За методикою І. Чухрій найнижчими серед усіх респондентів були показники «Я-фізичного» та «Я-учнівського» конструктів: $7,86 \pm 2,02$ і $8,47 \pm 4,26$ бала відповідно. Вищими були «Я-психічне» – $12,24 \pm 3,83$ бала, «Я-професійне» – $13,31 \pm 4,17$ бала та «Я-сімейне» – $14,86 \pm 4,26$ бала. За Шкалою Я-концепції Теннесі найвищий рівень мало сімейне «Я» – $63,03 \pm 10,07$ бала, тоді як особистісне «Я» було найнижчим – $51,39 \pm 6,88$ бала.

Висновки. Особистісна «Я-концепція» військовослужбовців-учасників бойових дій має дисгармонійний характер. Найбільш вразливими зонами є фізичний і учнівський компоненти, тоді як сімейний і професійний конструкти виконують компенсаторну та стабілізуювальну функції.

Ключові слова: психологія, «Я-фізичне», «Я-професійне», «Я-сімейне», професійна ідентичність, психосоціальна адаптація.

UDC: 159.923.2:355.1-057.36:355.422

DOI: <https://doi.org/10.20998/BMPP.2025.01.02.05>

T. Salnikova

National University of Civil Defense of Ukraine, Cherkasy, Ukraine.

DISHARMONY OF PERSONAL SELF-CONCEPT IN MILITARY SERVICE MEMBERS WHO PARTICIPATED IN COMBAT OPERATIONS: AN EMPIRICAL ANALYSIS OF PHYSICAL, PSYCHOLOGICAL, PROFESSIONAL, FAMILY, AND LEARNING-RELATED CONSTRUCTS

Abstract

Introduction. Participation in combat operations is a powerful crisis factor that changes the structure of a military service member's personal self-concept. Its most vulnerable components may include those related to corporeality, self-development, professional identity, psychological resilience, and family support.

Purpose of the study. To determine the developmental features of individual constructs of personal self-concept in military service members who participated in combat operations, depending on their professional and service status and place of military service.

Materials and Methods. The study included 129 military service members who had participated in combat operations. The analysis was performed using I. Chukhrii's method "Study of the Features of Self-Concept in Individuals with Musculoskeletal Impairments" and the Tennessee Self-Concept Scale. The indicators were compared overall, between mobilized service members and career military personnel, and between groups according to place of service: the line of contact, the second to fourth lines of defense, and the rear area.

Ethics. The study was psychodiagnostic in nature and was conducted in accordance with the principles of voluntariness, confidentiality, and avoidance of harm to respondents.

Results. According to I. Chukhrii's method, the lowest scores among all respondents were observed for the physical self and learning-related self constructs: 7.86 ± 2.02 and 8.47 ± 4.26 points, respectively. Higher scores were recorded for the psychological self, 12.24 ± 3.83 points; professional self, 13.31 ± 4.17 points; and family self, 14.86 ± 4.26 points. According to the Tennessee Self-Concept Scale, the highest level was observed for the family self, 63.03 ± 10.07 points, whereas the personal self had the lowest score, 51.39 ± 6.88 points.

Conclusions. The personal self-concept of military service members who participated in combat operations is disharmonious in nature. The most vulnerable areas are the physical and learning-related components, whereas the family and professional constructs perform compensatory and stabilizing functions.

Keywords: *psychology, physical self, professional self, family self, professional identity, psychosocial adaptation.*

Вступ.

Участь у бойових діях є не лише екстремальною професійною ситуацією, а й глибоким кризовим досвідом, який здатний змінювати систему особистісного самосприйняття військовослужбовця. У таких умовах «Я-концепція» перестає бути лише відносно стабільним уявленням людини про себе: вона набуває динамічного, напруженого і часто дисгармонійного характеру, оскільки інтегрує тілесні, психічні, професійні, сімейні, соціальні та ціннісні наслідки бойового досвіду. Для військовослужбовця особливо значущими стають ті компоненти самосприйняття, які пов'язані з образом власного тіла, здатністю до професійної діяльності, переживанням психічної стійкості, підтримкою родини та готовністю до подальшого навчання й саморозвитку.

Сучасні зарубіжні дослідження підкреслюють, що військова ідентичність має складну багатокомпонентну структуру і формується під впливом військової культури, професійної ролі, групової належності, досвіду ризику та психотравматичних подій. У систематизованому огляді Heward C. et al. зазначено, що військова ідентичність не може розглядатися як одновимірний феномен, оскільки вона одночасно пов'язана з адаптацією, відчуттям належності, психічним здоров'ям і труднощами перебудови особистості в періоди професійного або життєвого переходу [1]. Це положення є важливим для аналізу «Я-концепції» військовослужбовців-учасників бойових дій, оскільки професійне «Я» у них тісно переплітається з фізичним, сімейним, соціальним і морально-

етичним самовизначенням.

Не менш важливим є питання соціальної підтримки. За даними систематичного огляду та метааналізу Grover L. E. et al., сприймана соціальна підтримка може сприяти збереженню психічного здоров'я та відновленню після бойової травми у військовослужбовців і ветеранів, які мали досвід участі в бойових діях [2]. У контексті «Я-концепції» це означає, що сімейне та соціальне «Я» можуть виконувати стабілізуючу функцію, частково компенсуючи порушення фізичного, психічного або професійного самосприйняття.

Після бойового досвіду особливої актуальності набуває і проблема перебудови особистісної ідентичності. Grimell J., аналізуючи процес переходу від військового до цивільного життя, показує, що військова ідентичність може зберігатися протягом тривалого часу після завершення служби, а сам процес інтеграції різних ідентичностей пов'язаний із внутрішньою напругою, моральними суперечностями та необхідністю переосмислення власного «Я» [3]. Це узгоджується з положенням про те, що у військовослужбовців-учасників бойових дій окремі конструкції «Я-концепції» можуть розвиватися нерівномірно, формуючи як адаптивні, так і компенсаторні або дезадаптивні варіанти особистісної організації.

Водночас у науковій літературі недостатньо висвітлено саме пропорційність розвитку окремих компонентів «Я-концепції» військовослужбовців, які мали безпосередній бойовий досвід. Особливої уваги потребує порівняння фізичного, психічного, професійного,

сімейного та учнівського конструктів, оскільки кожен із них відображає окремих вимір особистісної адаптації: тілесну безпеку, психічну цілісність, професійну ідентичність, родинну опору та здатність до подальшого розвитку. З огляду на це актуальним є емпіричне вивчення дисгармонійності особистісної «Я-концепції» військовослужбовців–учасників бойових дій залежно від їх професійно-службового статусу та місця несення військової служби.

Мета дослідження.

Визначити особливості розвитку окремих конструктів особистісної «Я-концепції» військовослужбовців–учасників бойових дій залежно від професійно-службового статусу та місця несення військової служби.

Матеріали та методи.

У дослідженні взяли участь 129 військовослужбовців–учасників активних бойових дій, які проходили курс психореабілітації на базі ДП «Клінічний санаторій «Роца» ПРАТ «Укрпрофоздоровниця». Формування вибірки здійснювалося з урахуванням факту участі респондентів у бойових діях, проходження ними реабілітаційного курсу та добровільної згоди на участь у психодіагностичному обстеженні.

Емпіричне дослідження проведено відповідно до чинних біоетичних принципів, із дотриманням добровільності участі, конфіденційності персональної інформації та права респондента відмовитися від участі на будь-якому етапі. Усі військовослужбовці були попередньо поінформовані про мету, зміст і порядок проведення дослідження; участь підтверджувалася

підписанням інформованої згоди.

Залежно від професійно-службових характеристик респонденти були розподілені на дві підгрупи: мобілізовані військовослужбовці (n = 106) та кадрові військові (n = 23). З урахуванням місця несення військової служби було виокремлено три підгрупи: військовослужбовці, які проходили службу безпосередньо на лінії зіткнення (n = 64), на 2–4 лініях оборони (n = 42) та в тилкових умовах (n = 23).

Дослідження мало констатувальний характер і реалізовувалося у кілька послідовних етапів. На першому етапі проведено теоретичний аналіз сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури щодо професійної «Я-концепції» військовослужбовців, особливостей її формування в умовах бойового досвіду, соціальної адаптації, посттравматичних реакцій, копінг-поведінки, професійної мотивації та психоемоційних станів. Пошук джерел здійснювався з використанням Google Scholar, Scopus, Web of Science та інших наукових інформаційних ресурсів.

Психодіагностичний комплекс було сформовано відповідно до структурних компонентів професійної «Я-концепції»: психосоціального, адаптаційного, когнітивного, емоційно-оцінного, мотиваційного, поведінкового, духовно-ціннісного та власне «Я-концепційного» блоків. У межах цієї статті основну увагу зосереджено на аналізі особистісної «Я-концепції», для чого застосовано методика «Дослідження особливостей «Я-концепції» осіб з порушеннями функцій опорно-рухового апарату» І. Чухрій та «Шкалу Я-концепції Теннессі».

Методика І. Чухрій дала змогу оцінити

п'ять основних конструктивів особистісної «Я-концепції»: «Я-фізичне», «Я-психічне», «Я-професійне», «Я-сімейне» та «Я-учнівське». «Шкала Я-концепції Теннесі» використовувалася для визначення фізичного, морально-етичного, особистісного, сімейного та соціального «Я». Вибір цих методик був зумовлений необхідністю комплексної оцінки як специфічних конструктивів «Я-концепції», пов'язаних із бойовим досвідом і професійною роллю військовослужбовця, так і ширших вимірів особистісного самоствавлення.

Статистичну обробку результатів проводили з використанням методів описової та порівняльної статистики. Для кількісних ознак визначали середнє значення (M) і стандартне відхилення (SD) з поданням результатів у форматі $M \pm SD$. Якісні показники представляли в абсолютних і відносних величинах. Вірогідність відмінностей між групами оцінювали з урахуванням типу змінних і характеру їх розподілу. Рівень статистичної значущості приймали при $p < 0,05$. Значення p у межах 0,05–0,10 розглядали як статистичну тенденцію, що потребує обережної інтерпретації.

Результати та обговорення.

При реалізації емпіричного дослідження було проаналізовано ступінь розвитку окремих конструктивів цілісної особистісної «Я-концепції» військовослужбовців–учасників бойових дій з обов'язковим урахуванням професійного компонента. Для цього застосовано методiku «Дослідження особливостей «Я-концепції» осіб з порушеннями функцій опорно-рухового апарату» І. Чухрій та Шкалу Я-концепції

Теннесі.

Результати, отримані за методикою І. Чухрій, засвідчили виразну нерівномірність розвитку окремих складових «Я-концепції» у військовослужбовців, які перебували в кризових умовах бойового досвіду. Така нерівномірність дає підстави говорити не про просте зниження окремих показників, а про дисгармонійність структури особистісного самосприйняття. Найнижчими виявилися показники «Я-фізичного» та «Я-учнівського» конструктивів – відповідно $7,86 \pm 2,02$ і $8,47 \pm 4,26$ бала. Натомість «Я-психічне», «Я-професійне» і «Я-сімейне» мали вищі значення: $12,24 \pm 3,83$; $13,31 \pm 4,17$ та $14,86 \pm 4,26$ бала відповідно (табл. 1). Низький рівень «Я-фізичного» компонента є психологічно закономірним для військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. Він може відображати не лише реальні тілесні втрати, поранення або ризик інвалідизації, а й внутрішнє переживання власної тілесної вразливості. У такому контексті фізичне «Я» стає не просто образом тіла, а важливою частиною особистісної безпеки, професійної придатності та майбутньої життєвої перспективи. Другим проблемним компонентом стало «Я-учнівське». Його знижені значення свідчать про складності у сфері саморозвитку, навчальної активності, підвищення компетентності та переорієнтації на нові професійні вимоги. Особливо це стосується мобілізованих цивільних, для яких військова служба часто означала різку зміну провідної діяльності, соціальної ролі та способу самовизначення – табл. 1.

Таблиця 1. Окремі конструкти «Я-концепції» військовослужбовців-респондентів, що знаходилися в кризових умовах ($M \pm SD$)

Тип стратегії	Групи порівняння		<i>p</i>			
<i>в цілому (n = 129)</i>						
«Я-фізичне»	7,86 ± 2,02		–			
«Я-психічне»	12,24 ± 3,83					
«Я-професійне»	13,31 ± 4,17					
«Я-сімейне»	14,86 ± 4,26					
«Я-учнівське»	8,47 ± 4,26					
<i>професійні службові характеристики</i>						
	мобілізований (n = 106)	кадровий (n = 23)	p_{1-2}^*			
«Я-фізичне»	7,81 ± 2,12	8,13 ± 1,52	0,484			
«Я-психічне»	12,15 ± 3,89	12,69 ± 3,56	0,417			
«Я-професійне»	13,12 ± 4,32	14,22 ± 3,30	0,290			
«Я-сімейне»	15,04 ± 4,14	14,04 ± 4,80	0,431			
«Я-учнівське»	8,18 ± 4,25	9,83 ± 4,16	0,048			
<i>служба на лінії:</i>						
	зіткнення (n = 64)	2–4 (n = 42)	тиловий (n = 23)	p_{1-2}	p_{1-3}	p_{2-3}
«Я-фізичне»	7,84 ± 2,25	7,59 ± 1,73	8,43 ± 1,83	0,746	0,132	0,059
«Я-психічне»	11,73 ± 3,47	12,43 ± 3,83	13,35 ± 4,65	0,350	0,058	0,271
«Я-професійне»	12,94 ± 4,04	13,64 ± 4,35	13,78 ± 4,31	0,385	0,332	0,863
«Я-сімейне»	14,69 ± 3,96	15,40 ± 4,25	14,35 ± 5,11	0,236	0,847	0,586
«Я-учнівське»	7,44 ± 3,29	9,12 ± 5,09	10,17 ± 4,41	0,173	0,006	0,283

Примітки: статистична значимість різниці між характеристиками: p_{1-2}^* – групи кадрових військових і мобілізованих цивільних військовослужбовців, p_{1-2} – груп військовослужбовців лінії зіткнення та 2–4 ліній оборони, p_{1-3} – груп військовослужбовців лінії зіткнення та тилу, p_{2-3} – груп військовослужбовців 2–4 ліній оборони та тилу.

Натомість відносно вищі показники «Я-психічного», «Я-професійного» та «Я-сімейного» конструктів можуть свідчити про дію компенсаторних механізмів. «Я-психічне» відображає сформовану у процесі бойового досвіду психологічну витривалість, хоча ця витривалість може мати не лише адаптивний, а й захисно-ригідний характер. «Я-професійне» демонструє значущість професійної самореалізації та потребу у збереженні уявлення про себе як про здатного до служби суб'єкта. Найвищий рівень «Я-сімейного» конструкту вказує на особливу роль родини як джерела емоційної опори, соціального зв'язку та стабілізації особистісної ідентичності (табл. 1).

Порівняння мобілізованих військовослужбовців і кадрових військових показало, що майже всі конструкти були дещо нижчими серед мобілізованих, хоча більшість відмінностей не досягала статистичної значущості. «Я-фізичне» становило 7,81 ± 2,12 бала у мобілізованих і 8,13 ± 1,52 бала у кадрових військових, $p = 0,484$. «Я-психічне» становило відповідно 12,15 ± 3,89 і 12,69 ± 3,56 бала, $p = 0,417$. «Я-професійне» – 13,12 ± 4,32 і 14,22 ± 3,30 бала, $p = 0,290$. Єдиною статистично значущою відмінністю в цьому блоці було «Я-учнівське»: 8,18 ± 4,25 бала у мобілізованих проти 9,83 ± 4,16 бала у кадрових військових, $p = 0,048$ (табл. 1).

Цей результат є важливим, оскільки саме «Я-учнівське» відображає здатність до навчання, професійного засвоєння нового досвіду та розвитку компетентності. Його нижчий рівень у мобілізованих може вказувати на більшу складність інтеграції у військово-професійне середовище, особливо якщо людина не мала попередньої спеціальної підготовки – табл. 1.

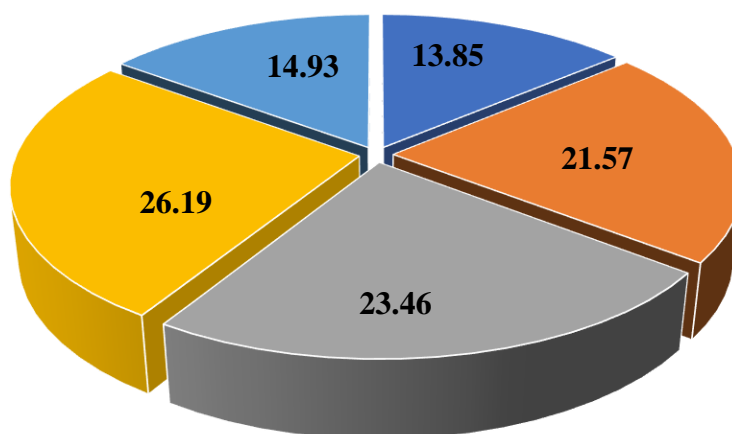
Аналіз за місцем несення служби показав, що військовослужбовці лінії зіткнення мали нижчі значення більшості конструктів порівняно з тими, хто проходив службу на 2–4 лініях оборони або в тилу. Для «Я-фізичного» показники становили $7,84 \pm 2,25$ бала на лінії зіткнення, $7,59 \pm 1,73$ бала на 2–4 лініях оборони та $8,43 \pm 1,83$ бала в тилу. Для «Я-психічного» – $11,73 \pm 3,47$; $12,43 \pm 3,83$ та $13,35 \pm 4,65$ бала відповідно. Для «Я-професійного» – $12,94 \pm 4,04$; $13,64 \pm 4,35$ та $13,78 \pm 4,31$ бала. Для «Я-сімейного» – $14,69 \pm 3,96$; $15,40 \pm 4,25$ та $14,35 \pm 5,11$ бала. Для «Я-учнівського» – $7,44 \pm 3,29$; $9,12 \pm 5,09$ та $10,17 \pm 4,41$ бала відповідно (табл. 1).

Статистично значущою була різниця для «Я-учнівського» між військовослужбовцями лінії зіткнення та тилу: $p = 0,006$.

Для «Я-фізичного» між 2–4 лініями оборони та тилом $p = 0,059$, а для «Я-психічного» між лінією зіткнення і тилом $p = 0,058$; ці показники доцільно трактувати як тенденції, а не як статистично значущі відмінності (табл. 1).

Отримані дані свідчать, що безпосереднє перебування в зоні інтенсивнішого бойового впливу найбільше позначається на здатності до навчального саморозвитку та, ймовірно, на переживанні власної психологічної цілісності. Водночас сімейний компонент залишається відносно високим у всіх групах, що підкреслює його стабілізуючу роль – табл. 1.

За відсотковою структурою загальної «Я-концепції» найбільшу частку серед усіх військовослужбовців становило «Я-сімейне» – 26,19 %, далі «Я-професійне» – 23,46 %, «Я-психічне» – 21,57 %. Найнижчими були «Я-учнівське» – 14,93 % та «Я-фізичне» – 13,85 % (рис. 1). Ці співвідношення підтверджують, що домінуючими опорами цілісної «Я-концепції» є сімейна та професійна сфери, тоді як фізичний і навчально-розвитковий компоненти залишаються найбільш вразливими.

■ Я-фізичне ■ Я-психічне ■ Я-професійне ■ Я-сімейне ■ Я-учнівське

Рис. 1. Конструкти «Я-концепції» військовослужбовців-учасників бойових дій.

Подібна тенденція простежувалася і з урахуванням професійної підготовки. У кадрових військових «Я-фізичне» становило 13,80 %, «Я-психічне» – 21,54 %, «Я-професійне» – 24,14 %, «Я-сімейне» – 23,83 %, «Я-учнівське» –

16,69 %. У мобілізованих відповідні показники становили 13,87 %, 21,58 %, 23,30 %, 26,71 % і 14,53 %. Отже, у мобілізованих більш вираженим було «Я-сімейне», тоді як у кадрових військових – «Я-професійне» та «Я-учнівське» (рис. 2).

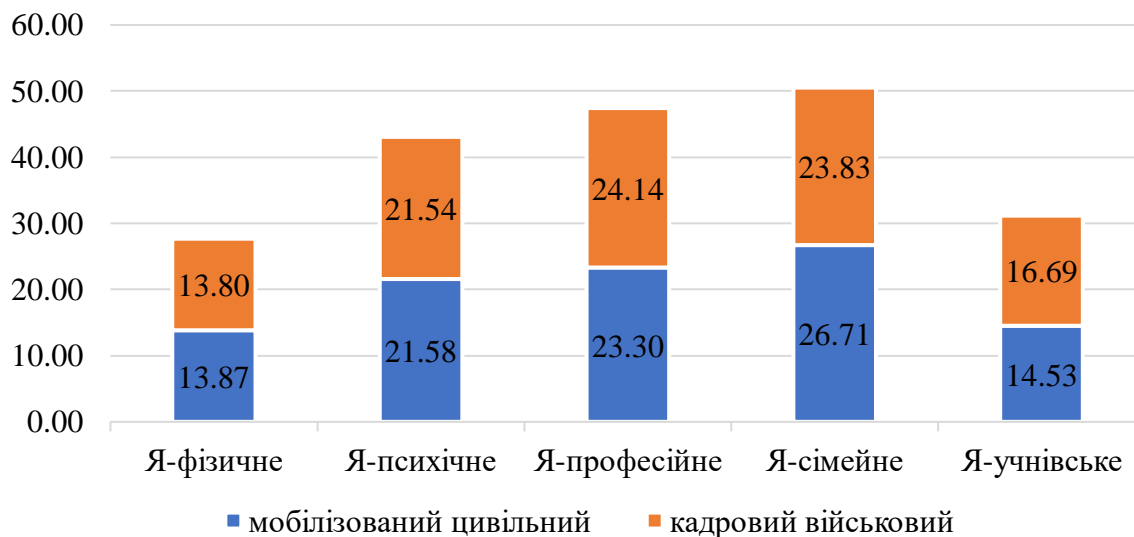

Рис. 2. Конструкти «Я-концепції» військовослужбовців-учасників бойових дій залежно від їх військово-професійної підготовки (%).

Залежно від місця служби відсоткова структура також мала свої особливості. У військовослужбовців лінії зіткнення «Я-фізичне» становило 14,35 %, «Я-психічне» – 21,47 %, «Я-професійне» – 23,68 %, «Я-сімейне» – 26,89 %, «Я-учнівське» – 13,62 %. На 2–4 лініях: 13,05 %, 21,36 %, 23,44 %, 26,47 % і 15,68 %.

У тилу – 14,03 %, 22,22 %, 22,94 %, 23,88 % і 16,93 % (рис. 3). Найнижча частка «Я-учнівського» на лінії зіткнення ще раз підтверджує, що інтенсивність бойового навантаження звужує простір для саморозвитку, навчання і перспективного професійного планування.

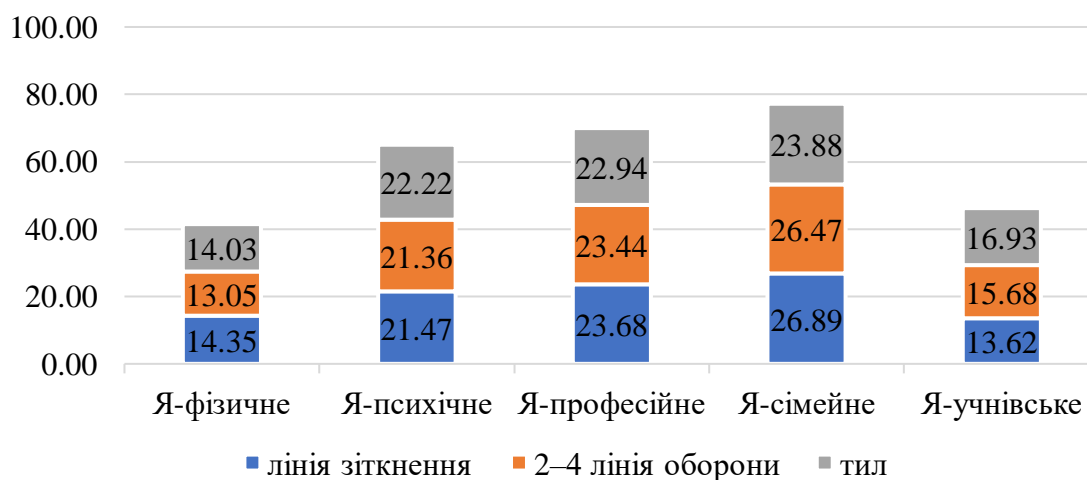

Рис. 3. Конструкти «Я-концепції» військовослужбовців-учасників бойових дій залежно від місця несення військової служби (%).

Результати Шкали Я-концепції Теннесі узгоджуються з даними І. Чухрій. Серед усіх найвищі показники отримано за сімейним «Я» – $63,03 \pm 10,07$ бала та соціальним – $54,32 \pm 6,70$ бала. Інші компоненти були нижчими: фізичне «Я» – $53,36 \pm 5,93$ бала, морально-етичне «Я» – $53,39 \pm 8,15$ бала, особистісне «Я» – $51,39 \pm 6,88$ бала (табл. 2).

Таблиця 2. Окремі конструкти «Я-концепції» військовослужбовців-респондентів, що знаходилися в кризових умовах ($M \pm SD$)

Тип стратегії	Групи порівняння		<i>p</i>			
<i>в цілому (n = 129)</i>						
Фізичне «Я»	$53,36 \pm 5,93$		–			
Морально-етичне «Я»	$53,39 \pm 8,15$					
Особистісне «Я»	$51,39 \pm 6,88$					
Сімейне «Я»	$63,03 \pm 10,07$					
Соціальне «Я»	$54,32 \pm 6,70$					
<i>професійні службові характеристики</i>						
	мобілізований (n = 106)	кадровий (n = 23)	<i>p</i> _{1-2*}			
Фізичне «Я»	$53,21 \pm 6,13$	$54,09 \pm 4,95$	0,513			
Морально-етичне «Я»	$53,44 \pm 8,54$	$53,17 \pm 6,2$	0,875			
Особистісне «Я»	$51,5 \pm 7,01$	$50,91 \pm 6,39$	0,970			
Сімейне «Я»	$63,66 \pm 10,48$	$60,13 \pm 7,44$	0,150			
Соціальне «Я»	$54,65 \pm 6,84$	$52,78 \pm 5,93$	0,351			
<i>служба на лінії:</i>						
	зіткнення (n = 64)	2–4 (n = 42)	тиловий (n = 23)	<i>p</i> ₁₋₂	<i>p</i> ₁₋₃	<i>p</i> ₂₋₃
Фізичне «Я»	$52,27 \pm 6,37$	$54,52 \pm 5,59$	$54,3 \pm 4,83$	0,087	0,093	0,640
Морально-етичне «Я»	$52,14 \pm 7,63$	$56,07 \pm 9,33$	$52,00 \pm 6,13$	0,013	0,874	0,030
Особистісне «Я»	$51,45 \pm 6,4$	$51,57 \pm 8,26$	$50,91 \pm 5,54$	0,577	0,855	0,630
Сімейне «Я»	$62,61 \pm 10,22$	$64,55 \pm 10,32$	$61,43 \pm 9,2$	0,438	0,616	0,260
Соціальне «Я»	$53,44 \pm 6,55$	$56,69 \pm 6,88$	$52,43 \pm 5,81$	0,025	0,579	0,037

Примітки: статистична значимість різниці між характеристиками: *p*_{1-2*} – групи кадрових військових і мобілізованих цивільних військовослужбовців, *p*₁₋₂ – груп військовослужбовців лінії зіткнення та 2–4 ліній оборони, *p*₁₋₃ – груп військовослужбовців лінії зіткнення та тилу, *p*₂₋₃ – груп військовослужбовців 2–4 ліній оборони та тилу.

Ці результати показують, що для військовослужбовців-учасників бойових дій сімейне та соціальне середовище відіграють не периферійну, а центральну роль у підтриманні особистісної цілісності. Водночас фізичний, морально-етичний та особистісний компоненти виявляються більш уразливими, оскільки саме вони найбільше зазнають впливу бойового досвіду, ризику травматизації, моральних дилем і вимушеної зміни життєвих орієнтирів.

Серед мобілізованих сімейне «Я» становило $63,66 \pm 10,48$ бала, а соціальне «Я» – $54,65 \pm 6,84$ бала; серед кадрових військових відповідно $60,13 \pm 7,44$ і $52,78 \pm 5,93$ бала. Різниця не була статистично значущою, однак тенденційно родинний і соціальний компоненти були вищими саме у мобілізованих, що може відображати більшу залежність від підтримки близьких і ширшого соціального оточення в умовах різкої зміни життєвого укладу (табл. 2).

За місцем служби найбільш виразні відмінності спостерігалися для морально-етичного та соціального «Я». Морально-етичне «Я» у військовослужбовців лінії зіткнення становило $52,14 \pm 7,63$ бала, на 2–4 лініях оборони – $56,07 \pm 9,33$ бала, у тилу – $52,00 \pm 6,13$ бала. Різниця була статистично значущою між лінією зіткнення і 2–4 лініями оборони: $p = 0,013$, а також між 2–4 лініями оборони і тилом: $p = 0,030$. Соціальне «Я» становило відповідно $53,44 \pm 6,55$; $56,69 \pm 6,88$ і $52,43 \pm 5,81$ бала, з достовірними відмінностями між лінією зіткнення і 2–4 лініями оборони: $p = 0,025$, а також між 2–4 лініями оборони і тилом: $p = 0,037$ (табл. 2).

Отже, найбільш збалансованими за окремими показниками виявилися військовослужбовці 2–4 ліній оборони. Імовірно, ця група поєднує збереження військово-професійної включеності з дещо меншою інтенсивністю безпосередньої бойової травматизації, ніж на лінії зіткнення.

Отримані результати дозволяють розглядати «Я-концепцію» військовослужбовців-учасників бойових дій як нерівномірну, внутрішньо напружену і частково компенсаторну систему. За методикою І. Чухрій найнижчими виявилися «Я-фізичне» та «Я-учнівське» – відповідно $7,86 \pm 2,02$ і $8,47 \pm 4,26$ бала, тоді як «Я-психічне», «Я-професійне» і «Я-сімейне» мали вищі значення: $12,24 \pm 3,83$; $13,31 \pm 4,17$ та $14,86 \pm 4,26$ бала відповідно, що свідчить, що бойовий досвід найбільше вражає ті компоненти самосприйняття, які пов'язані з тілесною безпекою, фізичною цілісністю, перспективами навчання, саморозвитку та професійного оновлення.

Низький рівень «Я-фізичного» можна пояснити тим, що для військовослужбовця тіло є не лише біологічною основою функціонування, а й інструментом професійної діяльності, витривалості, мобільності та виживання. Тому бойовий досвід, поранення, загроза травмування або інвалідизації можуть змінювати не тільки образ власного тіла, а й ширше переживання професійної спроможності. Цей висновок узгоджується з сучасними уявленнями про військову ідентичність як багатовимірну систему, де професійне самосприйняття тісно пов'язане з тілесністю, психічним станом, належністю до групи та досвідом ризику. В огляді Heward C. et al. підкреслено, що військова ідентичність формується під впливом військової культури та може мати безпосередні наслідки для психічного здоров'я й адаптації військовослужбовців [1]. На цьому тлі знижене «Я-фізичне» у нашій вибірці виглядає не ізольованим показником, а частиною ширшої трансформації військової ідентичності після бойового досвіду.

Знижений рівень «Я-учнівського» – $8,47 \pm 4,26$ бала загалом і $7,44 \pm 3,29$ бала у військовослужбовців лінії зіткнення має окреме практичне значення. Він вказує на звуження простору для навчання, особистісного розвитку та професійного переорієнтування в умовах інтенсивного бойового навантаження. Статистично значуща різниця між військовослужбовцями лінії зіткнення і тилу за цим показником ($7,44 \pm 3,29$ проти $10,17 \pm 4,41$ бала; $p = 0,006$) підтверджує, що безпосередня включеність у бойові умови найбільше обмежує саме розвитковий компонент

«Я-концепції». Це співзвучно з даними Grimell J., який показав, що військовий досвід може надовго зберігатися в структурі ідентичності та ускладнювати інтеграцію нових життєвих і професійних ролей [3].

Порівняння мобілізованих і кадрових військових також підтверджує значущість попередньої професійної підготовки. У кадрових військових «Я-учнівське» було достовірно вищим, ніж у мобілізованих: $9,83 \pm 4,16$ проти $8,18 \pm 4,25$ бала; $p = 0,048$. Це може свідчити, що кадрові військові мають більш сформовану готовність до професійного навчання, засвоєння нових службових вимог і розширення компетентності. У мобілізованих цивільних різка зміна провідної діяльності, недостатня попередня військова підготовка та стрес бойового середовища можуть посилювати розрив між наявним досвідом і новими професійними вимогами.

Водночас високі значення «Я-сімейного» за методикою І. Чухрій – $14,86 \pm 4,26$ бала та сімейного «Я» за Шкалою Я-концепції Теннессі – $63,03 \pm 10,07$ бала свідчать про стабілізуювальну роль родини у структурі особистісної «Я-концепції» військовослужбовців. Це положення узгоджується з результатами систематичного огляду та метааналізу Grover L. E. et al., де сприймана соціальна підтримка розглядається як чинник, що може сприяти збереженню здоров'я та відновленню після бойової травми у військовослужбовців і ветеранів [2]. У нашому дослідженні сімейний компонент виступає не другорядною характеристикою, а однією з головних психологічних опор, особливо

для мобілізованих військовослужбовців, у яких «Я-сімейне» становило $15,04 \pm 4,14$ бала за методикою І. Чухрій і $63,66 \pm 10,48$ бала за Шкалою Я-концепції Теннессі.

Професійний компонент також мав відносно високий рівень: $13,31 \pm 4,17$ бала серед усіх респондентів, $13,12 \pm 4,32$ бала у мобілізованих і $14,22 \pm 3,30$ бала у кадрових військових. Хоча різниця між мобілізованими та кадровими військовими не була статистично значущою ($p = 0,290$), сама тенденція до вищого «Я-професійного» у кадрових військових є психологічно очікуваною. Вона може відображати більшу сталість професійної ідентичності, попередній службовий досвід і кращу інтеграцію військової ролі у структуру особистісного «Я».

Дані Шкали Я-концепції Теннессі уточнюють цю картину. Найвищими серед усіх респондентів були сімейне «Я» – $63,03 \pm 10,07$ бала та соціальне «Я» – $54,32 \pm 6,70$ бала, тоді як найнижчим було особистісне «Я» – $51,39 \pm 6,88$ бала. Такий розподіл показує, що в умовах бойового досвіду військовослужбовець може спиратися на сімейні й соціальні зв'язки, але водночас переживати уразливість власного особистісного ядра: самоставлення, моральної цілісності, особистісних орієнтирів і здатності бачити себе поза межами бойової ролі.

Особливо показовими є відмінності за місцем служби. Морально-етичне «Я» було вищим у групі 2–4 ліній оборони – $56,07 \pm 9,33$ бала, ніж у групі лінії зіткнення – $52,14 \pm 7,63$ бала ($p = 0,013$) і тилу – $52,00 \pm 6,13$ бала ($p = 0,030$). Соціальне «Я» також було найвищим у групі 2–4 ліній оборони – $56,69 \pm 6,88$

бала, порівняно з лінією зіткнення – $53,44 \pm 6,55$ бала ($p = 0,025$) і тилом – $52,43 \pm 5,81$ бала ($p = 0,037$). Це дає підстави припустити, що саме група 2–4 ліній оборони перебуває у певному проміжному адаптаційному положенні: вона зберігає військово-професійну включеність і соціальну згуртованість, але зазнає меншої інтенсивності безпосереднього бойового впливу, ніж військовослужбовці лінії зіткнення.

Узагальнюючи, можна зазначити, що результати нашого дослідження не суперечать сучасним міжнародним даним, а конкретизують їх на рівні окремих конструктивів «Я-концепції». Якщо зарубіжні автори переважно аналізують військову ідентичність, соціальну підтримку, психічне здоров'я і перехід до цивільного життя, то отримані нами дані показують, які саме внутрішні компоненти особистісного самосприйняття є найбільш уразливими або, навпаки, стабілізуючими. У військовослужбовців-учасників бойових дій найбільш проблемними виявилися фізичний і учнівський компоненти, тоді як сімейний, професійний і частково соціальний конструкти виконували підтримувальну та компенсаторну функції.

Висновки.

1. Особистісна «Я-концепція» військовослужбовців-учасників бойових дій має виражений дисгармонійний характер, що проявляється нерівномірністю розвитку її фізичного, психічного, професійного, сімейного та учнівського компонентів.

2. За методикою І. Чухрій найнижчими серед усіх респондентів були «Я-фізичне» – $7,86 \pm 2,02$ бала та «Я-учнівське» – $8,47 \pm 4,26$ бала, що вказує на особливу вразливість тілесного самосприйняття, навчальної активності, саморозвитку та перспективного професійного зростання.

3. Найвищим за методикою І. Чухрій було «Я-сімейне» – $14,86 \pm 4,26$ бала, а за Шкалою Я-концепції Теннесі – сімейне «Я» – $63,03 \pm 10,07$ бала, що підтверджує стабілізуювальну та компенсаторну роль

родини у збереженні особистісної цілісності військовослужбовців.

4. Кадрові військові мали достовірно вищий рівень «Я-учнівського» порівняно з мобілізованими військовослужбовцями: $9,83 \pm 4,16$ проти $8,18 \pm 4,25$ бала; $p = 0,048$, що свідчить про кращу інтегрованість навчально-професійного компонента у структурі їхньої «Я-концепції».

5. Військовослужбовці лінії зіткнення мали достовірно нижчий рівень «Я-учнівського» порівняно з тими, хто проходив службу в тилу: $7,44 \pm 3,29$ проти $10,17 \pm 4,41$ бала; $p = 0,006$, доводячи негативний вплив безпосереднього бойового навантаження на здатність до саморозвитку, навчального планування та професійного оновлення.

6. За Шкалою Я-концепції Теннесі найвиразніші відмінності за місцем служби стосувалися морально-етичного та соціального «Я»: у групі 2–4 ліній оборони ці показники були достовірно вищими, ніж у групах лінії зіткнення та тилу, що свідчить про кращу збереженість соціально-моральної інтеграції саме в цій підгрупі.

7. Отримані результати обґрунтовують необхідність психокорекційної роботи, спрямованої на підтримку фізичного «Я», розвиток «Я-учнівського», збереження сімейного ресурсу та гармонізацію професійної ідентичності військовослужбовців-учасників бойових дій.

Фінансування та конфлікт інтересів.

Автори заявляють про повну відсутність конфлікту інтересів. Джерело фінансування: власні кошти авторів.

Публікаційна етика.

Пацієнти були включені в дослідження після отримання інформованої згоди. Дослідження відповідало міжнародним етичним стандартам біометричних досліджень.

Політика використання III та технологій з підтримкою III.

Інструменти III при підготовці цієї роботи не використовувались.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Heward C., Li W., Chun Tie Y., Waterworth P. A Scoping Review of Military Culture, Military Identity, and Mental Health Outcomes in Military Personnel. *Military Medicine*. 2024. Vol. 189, № 11–12. P. e2382–e2393. DOI: <https://doi.org/10.1093/milmed/usae276>. PMID: 38836843; PMCID: PMC11536329.

2. Grover L. E., Williamson C., Burdett H. et al. Level of perceived social support, and associated factors, in combat-exposed (ex-)military personnel: a systematic review and meta-analysis. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. 2024. Vol. 59, № 12. P. 2119–2143. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00127-024-02685-3>. PMID: 38771350; PMCID: PMC11522048.

3. Grimell J. You can take a person out of the military, but you can't take the military out of the person: findings from a ten-year identity study on transition from military to civilian life. *Frontiers in Sociology*. 2024. Vol. 9. Article 1406710. DOI: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2024.1406710>. PMID: 39399102; PMCID: PMC11469727.

Надійшла до редакції 06.01.2025

Прийнята до опублікування 12.02.2025

Інформація про авторів (Information about the authors)

Сальнікова Тетяна Володимирівна, Національний університет цивільного захисту України, аспірантка кафедри психології діяльності в особливих умовах; Черкаси, Україна.

Salnikova Tatiana, National University of Civil Defense of Ukraine, Postgraduate student of the Department of Psychology of Activity in Special Conditions; Cherkasy, Ukraine.

E-mail: stv.vzn@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2668-8283> A, B, C, D, E, F

-
- A** – Концепція та дизайн роботи (Work concept and design)
B – Збір та аналіз даних (Data collection and analysis)
C – Відповідальність за статистичний аналіз (Responsibility for statistical analysis)
D – Написання статті (Writing the article)
E – Критичний огляд статті (Critical review)
F – Остаточне затвердження статті (Final approval of the article)
-

Відповідальний автор:

Сальнікова Тетяна Володимирівна, Національний університет цивільного захисту України, аспірантка кафедри психології діяльності в особливих умовах.

✉ Україна, 18034, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8.

E-mail: stv.vzn@gmail.com

<p>Цитування: Сальнікова Т. В. Дисгармонійність особистісної «Я-концепції» військовослужбовців-учасників бойових дій: емпіричний аналіз фізичного, психічного, професійного, сімейного та учнівського конструктів. <i>Вісник медицини, психології та фармації</i>. 2025. № 1-2 (3-4). С. 63–75. doi: https://doi.org/10.20998/BMPP.2024.02.05</p>
